

DOI: 10.7596/taksad.v6i2.601

Citation: Gümüsoğlu, H. (2017). İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 279-306. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i2.601>

İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri The Information Value of Non-Mutawatir Khabar with Regard to Faith

Hasan Gümüsoğlu¹

Abstract

It is important to know under what conditions khabar expresses true knowledge because it is obligatory that the creed should be built on indisputably true information. Although the theologians agree that mutawatir khabar gives certain information, they have different ideas about non-mutawatir khabar.

While the scholars of hadis remark that khabar-i wahid gives certain information provided that they are authentic, the Kharijites and majority of Mutazilites remarked that it does not express certain knowledge about creed. It can be said that the Sunni scholars follow a way between the hadis scholars and the Mutezilis. The Sunni scholars, who agree that non-mutawatir khabar gives certain information under certain conditions, remark that some non-mutawatir khabars can be used as evidences about creed provided that they lay down the needed conditions and be supported by indirect evidences (qarinah). However, rejecting a belief which was determined by means of non-mutawatir khabar is not considered, by Sunni scholars, as infidelity (kufr) but as innovation (bid'at) and aberration. This study deals with the debates on this topic and tries to assess the information value of mutawatir and non-mutawatir khabar.

Keywords: Faith, Mutawatir khabar, Non-mutawatir khabar, Khabar-i Wahid, Information value.

Öz

İtikadî esaslar, doğruluğu kesin bilgiler üzerine bina edilmesi zorunlu olduğundan, bir haberin hangi şartlarda doğru bilgi ifade edeceği önemli bir konudur. Kelamcılar, mütevâtir haberin kesin bilgi ifade ettirdiği noktasında görüş birliği içerisinde olmakla birlikte mütevâtir olmayan haberlerin bilgi değeri konusunda, farklı görüşler sahip olmuşlardır.

Hadisçiler, genel manada haber-i vâhidin sahih olması durumunda doğru bilgi ifade edeceğini belirtirken, Mu'tezile'nin ekseriyeti ve Hâricîler, haber-i vâhidin itikadî konularda ilim icap ettirmediğini söylemişlerdir. Ehl-i sünnet'in ise hadisçiler ile Mu'tezile arasında orta bir yol takip ettiği söylenebilir.

Mütevâtir olmayan haberlerin belirli şartlar dahilinde kesin bilgi gerektirdiğini ifade eden Ehl-i sünnet, söz konusu şartları taşıması veya karinelerle desteklenmesi durumunda tevâtür derecesine ulaşmayan bazı haberlerin itikadî hususlarda delil olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte tevâtür derecesine ulaşmayan haberle sabit olan itikadî bir meseleyi kabul etmemek, Ehl-i sünnet tarafından küfür olarak görülme, bidat ve dalalet olarak değerlendirilmiştir. Bu makale konu ile ilgili bu tartışmaları ayrıntılı bir şekilde incelemekte ve mütevâtir haber ile mütevâtir olmayan haberin bilgi değerinin ne olduğunu incelemektedir.

Anahtar kelimeler: İtikad, Mütevâtir haber, Mütevâtir olmayan haber, Bilgi değeri.

¹ Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Turkey. E mail: hasgumus@hotmail.com

Giriş

İtikadî Konuların Çerçevesi

Bağlamak ve düğümlemek manasına gelen² “akd” kelimesinin iftiâl babına nakledilmiş şekli olan “i’tikâd”, düğüm atmış gibi bir şeye kalbiyle bağlanma ve inanma³ manası esas alınarak Türkçede, inanma, kalben tasdik etme ve iman⁴ gibi manalarda kullanılmaktadır. Bu çerçevede kendisiyle amel değil de sadece inanılması (itikadı) kast olunan hususa akîde, çoğuluna da akâid denir.⁵

İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî (333/944), dinin öncelikle itikadî esaslardan meydana geldiğini belirterek, dinlere ait itikatların kalp vasıtasıyla oluşturulduğuna dikkat çekmiştir. O, imanın lügat itibarıyla tasdik manasına geldiğine atıfta bulunarak, kalpteki tasdik, başkasının zorlaması ve baskısının tesiri altında kalmaması itibarıyla ehemmiyet arz ettiğini ifade etmiş ve bunun kalpte bulunan din olduğunu belirtmiştir.⁶

Kalbin kesin bağlanması esas olduğundan akîde, “usûlü’-d-dîn” olarak isimlendirilmiş ve kalpte itikad bulunmadan sadece dil ile iman esaslarını ifade etmenin, gerçek manada itikad değil de, münafıklık olduğu belirtilmiştir.⁷ Bir meselenin fikhî değil de itikadî olması durumunda hükmünün tamamen değişeceğine işaret eden İbn Kuteybe ed-Dineverî (276/889), fikhî konularda ihtilafı meşru görmekle birlikte, itikadî konularda ihtilaf etmenin bir mazeretinin olmayacağını şöyle ifade etmiştir:

“Eğer onların (kelamcılarının) ihtilafları (itikatta değil de) sünnetlerde ve furu’da olsa idi (kendileri için iddia ettikleri şeylerde mazeretleri olmasa da) bize göre fıkıh ehlinin mazereti olduğu gibi onların da mazereti olur, onlarla aynı durumda bulunurlardı. Fakat onların ihtilafı, Allah’ın sıfatları, kudreti, cennet ehlinin nimetleri, cehennem ehlinin azabı, kabir azabı, Levh-i mahfûz ve bunlara benzer, ancak bir peygamberin vahiy yoluyla bildiği hususlarda olmuştur.”⁸

İtikad esasları Kur’an-ı Kerîm’in pek çok âyetinde beyan edilmiş, Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman, âyetlerde beraberce zikredilmiştir.⁹ Bir

² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut 1994, III, 296.

³ Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb, *Kâmus Tercemesi*, trc. Asım Efendi, İstanbul 1304, I, 1215.

⁴ Şemseddîn Sâmî, *Kâmus-ı Türkî*, Dersââdet 1317, I, 129.

⁵ Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifât*, Kahire 1938, s. 136; İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Dersââdet 1330, s. 7.

⁶ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü’t-Tevhîd*, nşr. Fethullâh Huleyf, İskenderiye ts. s. 377.

⁷ Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed, *Şerhu Akideti Ehli’s-sünne ve’l-cemâ’a (Akidetü’t-Tahâviyye)*, nşr. Arif Aytekin, Kuveyt 1409, s. 23, 23.

⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ed-Dineverî, *Te’vilü muhtelifi’l-hadîs*, nşr. Ebû Üsâme Selîm, Kahire 2009, s.79.

⁹ Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/136.

âyette: “Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur”¹⁰ buyrulmuştur. Ayrıca, her şeyin kaderle ve Allah Teâlâ’nın takdiriyle olduğu âyetlerde¹¹ beyan edildiği gibi sahih hadislerde de “kadere iman”, diğer itikad esaslarıyla beraber zikredilmiştir.¹² Kur’an’da Allah’a, Peygamberine ve Peygamberine indirilen kitaba iman edilmesinin istenildiğine dikkat çeken İmam Mâtürîdî, bu esaslardan birini inkârın hepsini inkâr olduğunu ve Kur’an-ı Kerîm âyetlerinden birini inkar etmenin Allah’ı, peygamberleri ve kitapları külliyen inkar etmek manasına geldiğini ifade etmiştir.¹³

Sahihi bir itikad için zarûrât-ı diniyye denilen hususların hepsine iman edilmesinin gerekli olduğunu söyleyen Ehl-i sünnet kelimacılar, tevâtüren nakledilen namaz, oruç, hac ve zekâtın farziyeti; içki ve kumarın haramlığı gibi hususlara inanmanın zarurî olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁴ Allah ve Resûlü’nün haber verdiği hususlardan birini inkâr, hepsini inkâr manasına geldiğinden iman, bölünmez (tecezzi) bir bütün olarak kabul edilmiştir. Nitekim âyette Yahudilerin yaptıklarına dikkat çekilerek şöyle buyrulmuştur: “Siz Kitab’ın bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise azabın en şiddetlisine uğratırlar. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”¹⁵ Bu itibarla sahihi bir imanın gerçekleşmesi için Hz. Peygamber’in Allah katından getirdiği esasların hepsinin tasdik edilmesi zorunlu olduğundan¹⁶ itikadî mevzuların tespiti ehemmiyet arz etmektedir.

A) İtikadî Konuların Temelinde Haberin Konumu

Kelam âlimleri, Kur’an-ı Kerîm’de yer alan esasların yanında Hz. Muhammed’in (s.a.v.) haber verdiği hususların da yalana ihtimali bulunmayan doğru haber, dolayısıyla inanılması zorunlu esaslar olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak bu haberin itikadî bir esas olması için delaletinin katî olmasının yanında Hz. Peygambere isnadının da kesin olması gereklidir.¹⁷

¹⁰ Nisâ, 4/136.

¹¹ Hicr 15/21; Furkân 25/2; Kamer 54/49; Hadîd 57/22; Mürselât 77/21, 22,23.

¹² Buhârî, “İmân”36; Müslim, “İmân”1; Ebû Dâvûd, “Sünnet”1; İbn Mace, “Mukaddime”9; Tirmizî, “İmân”4, “Kader”10; Nesâî, “İmân”6.

¹³ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hıyamî, Beyrut 2004, I, 515.

¹⁴ Gazzâlî, Ebû Hamid, *Faysalü’t-tefrika*, Beyrut 1994, s. 78,89; Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhîr b. Tahir et-Temimî, *Usûlü’l-dîn*, Beyrut 1981, s. 249; Şa’rânî, Abdolvahhâb b. Ahmed, *el-Yevâkîf ve’l-cevâhîr*, Kahire, 1959, II, 123; Teftazânî, Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer, *Şerhu’l-Akâid*, Dersââdet 1326, s. 190; a.mlf. *Şerhu’l-Makâsid*, nşr. Abdurrahman U’meyrâ, Beyrut, 1989, V, 228-9; Aliyyü’l-kârî, *Şerhu kitâbi’l-Fıkhı’l-ekber*, Beyrut 1984, s. 225-30; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, İstanbul ts. III, 22.

¹⁵ Bakara, 2/85.

¹⁶ Gazzâlî, *Kavâidü’l-akâid*, Beyrut ts. s. 98.

¹⁷ Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, nşr. H.P. Lins, *Usûlü’l-dîn*, Kahire 1963, s. 8; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 57.

İmâm-ı Âzam, Hz. Peygamber'in Allah adına bir şey uydurmasının veya Allah'a ve Kur'an'a muhalif bir şey söylemesinin mümkün olmadığını ifade ederek, Allah'a muhalif olanın O'nun peygamberi olamayacağına dikkat çekmiştir.¹⁸ İmâm-ı Âzam, bu tavrıyla aslında hadis uydurmanın çoğaldığı bir ortamda uydurma hadislere veya âyetler ile teâruz oluşturan haberlere itibar etmeyip, sahih sünnete uymuştur.¹⁹

Haber konusundaki görüşlerine sonraki âlimlerin çok sık atıfta bulundukları İmam Muhammed'in talebesi İsa b. Ebân'ın (221/836) açıklamalarına yer vermek istiyoruz. Zira Ebû Bekir Ahmed el-Cessâs (370/981), Ebû Zeyd ed-Debûsî (430/1039), Şemsüleimme es-Serahsî (483/1090), Alâüddîn Semerkandî (539/1144) ve Ebû'l-Berakât en-Nesefî (710/1310) gibi pek çok âlim, İsa b. Ebân'ın onun görüşlerine önem verip, atıfta bulunmuşlardır.²⁰

İsa b. Ebân, haberi öncelikle, doğruluğu (sıhhati) kesin olarak bilinen, yalan olduğu kesin bilinen ve doğru ve yalan olması mümkün olan haber şeklinde üçe ayırmış ve birinci kısım ilmin mütevâtir haberle sabit olduğuna işaret etmiştir. O, Mekke ve Medine'nin varlığını, Hz. Muhammed'in (s.a.v) insanları Allah Teâlâ'ya davet ettiğini ve Kur'an'ı getirdiğini, namazı, zekâtı, Ramazan orucunu, hac yapmayı emrettiğini bilmenin bu nevi haberler olduğunu söylemiştir. İsa b. Ebân, bu kısım haberlerin duyularla sabit olmuş bilgiler gibi zorunlu ve ilzamî bilgi ifade etmesinden dolayı, bu yolla sabit olan hususları duyan bir kimsenin Hz. Peygamberden işitmiş hükmünde olduğuna dikkat çekmiştir. Bu sebeple o, bu yolla sabit olan haberi inkarın Hz. Peygamberi inkâr manasına geleceğini, bunun ise küfür olduğunu ve inkâr edeni, İslâm dininden çıkaracağını belirtmiştir.²¹

İsa b. Ebân, Mütevâtir yani doğruluğu kesin haber ile sabit olan ilmin, hakkında şüphe ve tereddüt bulunmayan zarûrî ilim olduğunu ifade etmiş ve Kur'an'da gelecekte olacağı haber verilen gayba ait bilgileri bu nevi haberler arasında saymıştır. O, "Rumların İranlılara galip geleceklerini"²² ve "Hz. Peygamberinin rüyasının doğru çıkıp, Müslümanların daha sonra korkmadan Mescid-i Harâm'ı ziyaret edeceklerini"²³ bildiren âyetleri buna misal vermiştir.

¹⁸ İmâm-ı Âzam, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, nşr. Mustafa Öz, İstanbul 1992, s. 32.

¹⁹ İmâm-ı Âzam'ın hadisleri terk ettiğine dair iddiaların asılsız olduğunu veya bu husustaki rivayetlerin yanlış anlaşıldığına dair bkz: el-Havârizmî, Muhammed b. Mahmûd, *Câmi'u mesânidi'l-İmâmi'l-Â'zam*, Haydarabât 1332, I, 41-53.

²⁰ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Füsûl fi'l-usûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî, Kuveyt 1994, III, 35; Debûsî, Ebû Zeyd, *Takvimü'l-edille fi usûli'l-fıkıh*, nşr. Halîl M. el-Meyyis, Beyrut 2001, s. 211-2; Serahsî, Şemsüleimme, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut 1993, I, 292-4; Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn, *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahmân es-Sa'dî, Mekke 1984, II, 625 Nesefî, Ebû'l-Berakât Hâfizüddîn, *Keşfü'l-esrâr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye Beyrut ts. II, 12.

²¹ Cessâs, *el-Füsûl fi'l-usûl*, III, 35.

²² Rûm, 30/2, 3.

²³ Fetih, 48/ 27.

İsâ b. Ebân, Hz. Peygamber tarafından haber verilen ve çokluğu hiç kimseye gizli kalmayan râviler tarafından nakledilen bilgileri de doğruluğu kesin kabul etmiştir. Bu noktada Cuma günü caminin yolundan dönen insanların “camiden geldik” sözüyle (her ne kadar cemaatten bazılarının yalan söylemiş olma ihtimali olsa bile) haber verilen hususun doğruluğunun sabit olduğuna dikkat çekilmiştir. Yalan olduğu kesin olan haberlere yalancı peygamber Müseyleme’nin iddialarını misal veren İsa b. Ebân, doğru veya yalan olması mümkün olan haberi ise bir kimsenin veya tevâtür derecesine ulaşmayan cemaatin verdiği haber olarak açıklamıştır. O, rivayet edenin kendini töhmet altında bırakan bir vasfı bulunmaz ve adalet sıfatına haiz olduğu açık ise bu haberin ahkâm konusunda makbul olduğunu, râvinin fısıki zahir olup, yalan ile itham edilmiş ise makbul olmadığını söylemiştir.²⁴ İsa b. Ebân, tevâtür derecesine ulaşmayan haberlerin bazısının bazısından üstün olduğuna dikkat çekmiş ve bunların bir kısmını itikadî konularda delil kabul etmiş ancak bunlarla sabit olan esasları inkâr edenin küfre değil de dalalete nispetini doğru bulmuştur.²⁵

İsa b. Eban’ın, mütevâtir olmayan haberlerin kendi arasında farklı dereceleri olduğuna dikkat çekerek, bazı vasıfları taşıyanların itikadî konularda delil olabileceğini söylemekle birlikte, söz konusu hususları inkâr edenin küfre nispetini doğru bulmama görüşünde sonraki âlimlere öncülük ettiği söylenebilir.

a) Mütevâtir Haberler

Yalan üzerine ittifakla düşünölmeyecek derecede kalabalık bir topluluk tarafından nakledilen haber manasına gelen²⁶ mütevâtir yoluyla sabit olan hususların itikadî esas olarak kabul edilmesi konusunda Hâricîlerin dışında kelim âlimleri görüş birliği içerisinde.²⁷ Hâricîler ise Kur’an’ın dışında başka bir delil ile şer’î ahkâmın sabit olmasını kabul etmediklerinden İslâm’ın pek çok esasını inkâr etmişlerdir.²⁸

İtikadî mevzuların kesin bilgiye dayanmasını zorunlu gören kelim âlimleri, akâide dair meselelerin tespitinde mütevâtir haberi esas almışlardır.²⁹ Bu çerçevede tevâtür yoluyla nakledilmiş bulunan Kur’an-ı Kerîm’de Allah Teâlâ’nın sıfatları, nübüvvet ve semiyât mevzuunda yer alan bilgilerde tebdîl, tağyîr ve nesih olmayacağı ifade edilerek, sahih bir

²⁴ Cessâs, *el-Füsûl fi’l-usûl*, III, 36.

²⁵ Debûsî, *Takvimü’l-edille fi usûli’l-fikh*, s. 211-2.

²⁶ Cürcânî, *et-Ta’rifât*, s. 86.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 9; Bakıllânî, *et-Temhîd*, s. 435-40; Neseî, Ebü’l-Muîn, Meymun b. Muhammed, *Tebsîratu’l-edille fi usûli’l-dîn* nşr. Claude Salâme, Dımaşk 1993, I, 16; Bağdâdî, *Usûlu’l-dîn*, s. 9-13; Ebu’l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali, *Kitâbü’l-Mu’temed fi usûli’l-fikh*, nşr. Muhammed Hamidullah, Dımaşk, 1964, II, 551

²⁸ Bağdâdî, *Usûlu’l-dîn*, s. 19

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 9; Neseî, *Tebsîratu’l-edille*, I, 16; Bağdâdî, *Usûlu’l-dîn*, s. 12; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s.57.

itikad için öncelikle bunlara âyetlerde beyan edildiği şekilde inanmanın zarurî olduğu ifade edilmiş ve bunlardan birini inkârın küfür olduğuna dikkat çekilmiştir.³⁰

Bağdat Mu'tezile'sinin lideri olan Ebü'l-Hüseyn el-Hayyât (300/913(?)) Müslüman ve kâfir ayırımı yapmaksızın yalan söylemeleri mümkün olmayan bir topluluk kanalıyla gelmesi şartıyla mütevâtir haberin sahih ve doğruluğunun kesin olduğunun ümmet tarafından kabul edildiğini belirtmiştir.³¹

Ehl-i sünnet kelimciler arasında itikadî mevzularda mütevâtir haberin geçerli olduğu konusunda görüş birliği bulunmaktadır.³² İmam Mâtürîdî, mütevâtir haberlerle sabit olan bilginin doğruluğunun kesin olduğunu³³ ifade etmenin yanında insanların peşi peşine asırlarca amel ettikleri şeylerin de mütevâtir hükmünde olduğuna işaret ederek, böyle haberlerin son derece açık olmasından dolayı insanlar tarafından rivayet edilmekten müstağni kalabileceğini söylemiştir. Mâtürîdî, bu haberlerin Müslümanların amel etmesiyle tevâtür derecesine çıktığını ve ümmetin ancak Kitab ve Sünnet'te var olan bir şey üzerine icmâ edeceğini ifade ederek, Müslümanlar tarafından genel kabul görmüş haberin ilim icap ettirdiğini açıklamıştır.³⁴

Mu'tezile'nin önemli liderlerinden Kâdî Abdülcebâr (415/1025), Kur'an ve Sünnet ile sabit olan haberin yalan olmasının caiz olmadığını ifade ettiği gibi Hz. Peygamberin doğruluğunu bildirdiği zatın haberini de aynı seviyede değerlendirmiştir. Abdülcebâr, bir haberin tevâtür derecesine çıkması için en az beş kişi tarafından rivayet edilmesini zorunlu görmüştür.³⁵

Kâdî Abdülcebâr, Kur'an ve Sünnet ile sabit olan bilginin ve Hz. Peygamberin doğruluğunu bildirdiği zatın (sahabenin) verdiği haberin yalan olmaması konusunda Ehl-i sünnet gibi düşündüğü halde onun naklinin sıhhatli bir şekilde yapılıp-yapılmadığı konusunda farklı bir kanaate sahip olmuştur. Bu itibarla mütevâtir haberin itikadî konularda doğru bilgiyi icap ettirdiği hususunda kelim âlimleri görüş birliği içerisinde olsa da özellikle bir haberin mütevâtir olması için aranan şartlarda Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasında ciddi farklar olduğu gibi Mu'tezile kelimcileri de bu konuda kendi aralarında görüş birliği içerisinde değillerdir.

³⁰ el-Muhâsibî, Hâris, *el-Akl ve fehmi'l-Kur'an*, nşr. Hüseyin el-Kuvvetlî, Beyrut 1982, s. 332.

³¹ el-Hayyât, Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîm, *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red ale'bni'r-Râvendî el-Mülhid*, nşr. Samuel Nyberg, Kahire Beyrut 1993, s. 52-3

³² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 9; Bakıllânî, Kâdî Ebü Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *et-Temhid*, nşr. İmâdüddîn Amed Haydar, Beyrut 1987, s. 441; Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille fi usûli'd-dîn*, I, 16, Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, s. 9-13.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 9

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, I, 129

³⁵ Kâdî Abdülcebâr, Ebu'l-Hasen, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhid ve'l-adl*, nşr. Taha Hüseyin-İbrahim Medkûr, Kahire ts., XV, 338-9; a.mlf. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, Beyrut 2001, s. 521-2.

b Mütevâtir Olmayan Haberler

Mütevâtir olmayan haberler, haber-i vâhid/ haber-i âhâd ve haber-i meşhur olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Meşhur haber konusunda farklı görüşler olmakla birlikte genel manada, Resûlullah'tan (s.a.v.) bir kişi işittiği halde daha sonra (ikinci ve üçüncü asırda) belirli bir cemaat tarafından kabul görüp, nakledilen haber şeklinde tarif edilmiştir. Haber-i vâhid ise Hz. Peygamber'den bir veya iki kişinin işitip aynı sayıdaki kişiler tarafından nakledilen haber şeklinde tarif edilmiştir.³⁶

Abdülkâhir Bağdâdî (429/1036) haberleri mütevâtir, ahâd ve bu ikisin ortasında (mütevassıt/müstefiz) şeklinde üçe ayırıp, mütevâtirin ilm-i zarûriyi icap ettirdiğini, âhâd haberlerin ise aklen muhal olmaması şartıyla ilmi değil de ameli icap ettirdiğini ifade eder. O mütevassıt haberin ise ilim ve amel icap ettirme hususunda mütevâtir ile müşterek ve farklı noktalarının olduğuna dikkat çekerek, âhâdla sabit olan ilmin kisbî, tevâtür ile sabit olan ilmin zarurî olduğunu ifade eder. Mütevassıt haberi dörde ayıran Bağdâdî, birincisini doğruluğu mucize ile sabit olduğu zatın (peygamber) verdiği haber, ikincisini de peygamberin doğruluğunu haber verdiği zatın haberi olarak ifade ederek, sahabenin haberine işaret eder. Üçüncüsünün başta güvenilir râviler tarafından rivayet edilip, daha sonraki asırlarda tevâtür derecesine ulaşan haberler olduğunu belirtir. Bağdâdî, bidat ehlinin bu değerlendirmeye muhalefet etmesinin bir hükmünün olmadığını açıklayarak, ilm-i kelamda onların hilafına pek çok hususa itibar ettiklerini belirttikten sonra yukarıdaki dört kısmın amel ve ilim icap ettirdiğini ifade eder.³⁷

Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm (861/1457), Hanefîlerin haberi, âhad, mütevâtir ve meşhur olmak üzere üçe ayırdığına dikkat çekerek, aslında ahâd olmakla birlikte ikinci ve üçüncü asırda mütevâtir olan habere meşhur haber denildiğini belirtir. Cessâs'ın meşhur haberi mütevâtirin bir kısmı olarak gördüğünü belirten İbnü'l-Hümâm, bu yolla elde edilen bilginin âhad haber ile sabit olan bilgiden yakîn (kesinlik) konusunda daha üstün olduğunu ifade eder. O meşhur haberle sabit olan ilmin, zan ifade eden âhad haberden ziyade, yakîn ifade eden mütevâtir haberle sabit olan ilme yakın olduğunu söyler.³⁸

İmâm Ebû Hanife, sahih sünneti, amelî konuların yanında birçok itikadî mevzuda da delil kabul etmiş, pek çok kalamcının aksine o, akâid ile alakalı hususlarda haberin mütevâtir olmasını şart görmemiştir. Mesela o, Mirac'ın hak olduğunu belirtip, onu kabul etmeyenin bidat ve dalâlet ehli olduğunu söylemiştir. İmâm-ı Âzam, çoğu Mu'tezile'den olan bazı

³⁶ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 292; Debûsî, *Takvimü'l-edille fî usûli'l-fikh*, s. 197; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 86; Ahmed Naim Efendi, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1976, I, 102-8.

³⁷ Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir et-Temimî, *el-Fark beyne'l-firak*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut 1990, s. 326-7; a. mlf., *Usûlü'd-dîn*, s. 12-3.

³⁸ İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, Mısır 1351, s. 311-2.

âlimlerin tevâtür derecesine ulaşmadığı için kabul etmedikleri, kıyamet alâmetlerini, itikadî mevzular arasında sayıp, onların hak olduğunu belirtmiştir. O, “Kıyamet gününün alâmetlerinden olan, Deccal’in, Ye’cüc ve Me’cüc’ün çıkması, güneşin battığı yerden doğması, Hz. İsa’nın (a.s.) semadan nüzûlü vb. sahîh haberlerle varit olduğu üzere haktır ve olacaktır”³⁹ demiştir.

İmâm-ı Âzam’ın tespit ettiği akâid esaslarını kısa ve öz olarak ifade eden Ebû Ca’fer et-Tahâvî (321/933) *el-Akâidetü’l-Tahâviyye* isimli eserinde Resûllullah’tan (s.a.v.) ve sahabeden (r.a.) gelen haberlerle Münker ve Nekir’in suâlinin kabir azabı ve nimetinin hak olduğunun sabit olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda “Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçedir veya cehennem çukurlarından bir çukurdur” hadisini zikreden Tahâvî, Sırat, Mîzân, Deccal’in çıkması ve Hz. İsa’nın (a.s.) nüzûlü gibi kıyamet alâmetlerinin hak olduğunu belirtir. Tahâvî’nin eserini şerh eden şârihler söz konusu itikadî esaslarını açıklarken sahîh olan ancak tevâtürün şartlarını taşımayan pek çok haber-i vâhide yer vermişlerdir.⁴⁰

Ebû Bekir Ahmed el-Cessâs, sahabe devrinde bir kimsenin verdiği haberle amel edilmesine atıfta bulunarak haber-i vâhid’in belirli şartlarda ilim ifade ettiğini belirtir. Cessâs, haber-i vâhid ile sabit olan hüküm ile Kur’an ile sabit olan hükmün aynı olmadığına dikkat çekmekle birlikte haber-i vâhidin insanlar tarafından genel kabul görmesiyle tevâtür derecesine çıkabileceğine işaret eder. O, selef döneminde ortaya çıkan ve onların ittifakla kabul ettiği bir hususun icmâ ile sübut bulmuş bir haber olacağını ifade eder ve birkaç kişinin buna muhalif olmasının icmâa zarar vermeyeceğini belirtir. Cessâs, haber-i vâhidin, Kur’an ve mütevâtir haberle sabit olan bir bilgi derecesinde kesinlik ifade etmese de icmânın muvafakat etmesi durumunda kesin ilim ifade edeceğini belirterek, Kur’an ve Sünnet ile sabit olan hususlara muhalif olmayan haber-i vâhidin, mütevâtir haber gibi ilim ifade edeceğini söyler.⁴¹ Cessâs, aslında haber-i vâhid iken birinci ve ikinci asırda selef tarafından genel kabul görmüş bir rivayetin, icmâ ile kuvvetlenmesini dikkate alarak, ifade ettiği bilgi açısından tevâtürün bir kısmı olarak kabul eder.⁴²

Doğru veya yalana ihtimali bulunan ve meşhur olarak da ifade edilen haber konusunda ulemanın ihtilaf ettiğini belirten Debûsî, Cessâs’ın bunu mütevâtirin bir kısmı olarak gördüğüne dikkat çeker.⁴³ Serahsî, haber-i vâhid ve mütevâtir haber ile sabit olan hususlar arasında önemli bir farkın olduğunu belirtir ve kalbin mutmain olmasıyla ilm-i yakînin aynı

³⁹ İmâm-ı Âzam, *el-Fıkhu’l-ekber*, s. 77.

⁴⁰ Bâbertî, *Şerhu Akâidetü Ehli’sünne ve’l-cemâa*, s. 114, 123, 127, 149; İbn Ebû’l-İz, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî, *Şerhu’l-Akâidetü’l-Tahâviyye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnaût, Beyrut 2005, s. 377, 386, 472.

⁴¹ Cessâs, *el-Füsûl fi’l-usûl*, I, 162-207.

⁴² Leknevî, Abdulaliyyi’l-Ensârî es-Sihâlevî, *Fevâtihi’r-rahamût bi şerh-i Müsellemi’s-sübût*, nşr. Abdullah Mahmûd M. Ömer, Beyrut 2002, II, 135.

⁴³ Debûsî, *Takvimü’l-edille fi usûli’l-fıkıh*, s. 211-2.

şeyler olmadığına dikkat çekerek, sadece mütevâtir haberin ilm-i yakîn (şüpheden arınmış kesin ilim) ifade ettiğini belirtir. O, ismet sahibi olmayan bir kişinin verdiği haberde yalanın ihtimal dahilinde olduğunu söyleyerek, bu durumun şüpheye sebep olacağını, şüpheli olan haberin ise ilm-i yakîn ifade etmeyeceğini belirtir. Bazı sebeplere bakarak haberin doğru olması ihtimalinin galip gelmesiyle kalbin mutmain ve amelin mümkün olacağını belirten Serahsî, meşhur haberin bile yakîn ilmi icap ettirmediğine dikkat çekerek, haber-i vâhidin tek başına kesin bilgi ifade etmeyeceğini açıklar.⁴⁴

Meşhur haber konusunda âlimlerin ihtilaf ettiğini belirten Serahsî, yalan üzerine toplanmaları zan dahilinde (tevehhüm) olan sayıdaki kişiler (tevâtür derecesine ulaşmayan) tarafından rivayet edilen, ancak ulemanın kabul edip kendisiyle amel ettiği her hadisi bu kategori kabul eder. Serahsî, bu nevi haberlerin asıl itibariyle ahâd olmakla birlikte fer'i itibariyle mütevâtir olduğunu ifade ederek, mestler üzerine mesh ve mut'a nikahının haram olmasını buna misal verir. Bu noktada ilk asırdan itibaren yalan üzerine ittifakları düşünülmeyen bir topluluk tarafından rivayet edilmesine dikkat çekilerek, bu haberin de ilm-i yakîn ifade ettiği belirtilmiştir. Buna sebep olarak da böyle bir haberi kabul edip, onunla amel eden topluluğun ancak üzerinde icmâ ettikleri bir meseleyi bu derecede ittifakla kabul edeceklerine işaret edilmiştir. Bununla birlikte Serahsî, böyle bir haberin mütevâtir gibi aynı derecede kesin bilgi ifade etmese de, ilm-i tume'nîne ifade ettiğine işaret ederek, aradaki farkı belirtmek için meşhur haberi inkâr edeninin ittifakla tekfir edilmediğini belirtir. O, buna sebep olarak, böyle bir haberin ikinci ve üçüncü asırda tevâtürle nakledilmekle birlikte ilk asırda tevâtür derecesinde olmamasından dolayı, râvilerin yalandan masum olmamalarını gösterir.⁴⁵

Her ne kadar sübutunda şüphe olsa da meşhur haberin, haber-i vâhiden üstün olduğunu belirten Debûsî, tevâtür, istifaza (meşhur) ve icmâ yolu ile sabit olan sünnetin kitap (Kur'an-ı Kerîm) menzilesinde olduğunu ifade eder. O, bidat ehli kimselerin çoğunun itikadî hususlarda haber-i vâhidi, Kur'an ve sübut bulmuş Sünnet'e arz etmediklerini belirtir ve kesin bilgi ifade etmeyen haberler üzerine dinin esaslarını bina ettiklerinden dolayı tenkit eder.⁴⁶ Debûsî, meşhur haberin kendi arasında farklı seviyelerinin olduğuna dikkat çekip, haber-i mütevâtirin yakîn, meşhur sünnetin ise ilm-i tume'nîne icap ettirdiğini söyleyerek, ilim icap ettirme hususunda haber-i meşhur ile mütevâtir arasındaki farka işaret eder. Debûsî, meşhur haberin her ne kadar Resûlullâh'a ittisalinde şüphe olsa da selef yanında şöhret bulup, sonradan tevâtür derecesine ulaşması ve onlar tarafından reddedilmemesi sebebiyle insanlarda o haberin doğruluğu hakkında itmi'nân (kalben tatmin) oluştuğunu belirtir ve bunun duyularla

⁴⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 329.

⁴⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 292.

⁴⁶ Debûsî, *Takvimü'l-edille fî usûli'l-fıkh*, s. 197.

sabit olan ilim gibi olduğunu ifade eder. Selefin itham edilecek hiçbir sıfatının olmadığına dikkat çeken Debûsî, onların dinî mevzularda imam, icmâlarının da hüccet olduğunu belirtir.⁴⁷

Debûsî, söz konusu açıklamalarıyla asıl itibariyle haber-i vâhid olsa da bir haberin, selef (sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn) zamanında meşhur olmasının ve onlar tarafından kabul görmesinin icmâ olduğuna dikkat çekerek, bu durumun vâhid haberin doğruluğunu güçlendirdiğini ve zan ifade etmekten çıkararak onu hüccet haline getirdiğini ifade etmiştir. İmâm-ı Âzam'da gördüğümüz mütevâtir derecesine ulaşmayan bazı haberlerin itikadî bazı konularda delil olarak kullanılması ilkesi Debûsî ve Cessas gibi fakihlerin yanı sıra Bağdâdî gibi Ehl-i sünnet kelimciler tarafından da genel kabul gördüğünden bu yaklaşımın sonraki kelimciler tarafından belirli bir sistem üzerine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir.

1) Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi İfade Etmesi

Asr-ı saâdet'ten itibaren bütün Müslümanların güvenilir bir kimsenin verdiği haberi kabul ettiklerine dikkat çeken İbn Hazm, haber-i vâhidi kabul etme konusunda ümmetin icmâ ettiğini ifade eder. İbn Hazm, hicrî 100. yıla kadar Ehl-i sünnet, Havâric, Şîa ve Kaderiyye dahil bütün fırkaların sika (güvenilir) vasfına sahip haber-i vâhidi kabul ettiklerine işaret ederek, Mu'tezile kelimcilerinin daha sonra bu icmâa muhalefet ettiklerini belirtir.⁴⁸

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (643/1245) ve Ebû Zekeriyâ en-Nevevî (676/1277) gibi hadisçiler, sahih hadislerin Hz. Peygambere nispetinde bir şüphe bulunmadığı için haber-i vâhid bile olsa ilim ifade etmesi ve kendisiyle amel edilmesi noktasında bir başka hususa ihtiyacının olmadığını söylemişlerdir. Özellikle ittifakla rivayet edilen hadisler başta olmak üzere Buhârî ve Müslim'in sahih hadisleri ihtiva ettiği mevzuunda icmân hâsıl olduğuna işaret edilerek, onlarda yer alan hadislerin mütevâtir haber derecesinde ilim ifade ettiği belirtilmiştir.⁴⁹

İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), mütevâtir derecesine ulaşmamış olsa bile karinelerle kuşatılan haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini belirttiği gibi, âlimler tarafından genel kabul ile karşılanan bir haberin, kusurlu tarafları olmakla birlikte sadece râvilerinin çokluğu sebebiyle tevâtürden kabul edilen haberden daha güçlü ilim ifade ettiğini söylemiştir. Bu durumun söz konusu haberin diğer hadisçiler tarafından tenkit edilmemesine mahsus olduğuna dikkat çeken Askalânî, bir haberin karinelerle kuşatılmış olmasının farklı şekillerde gerçekleşebileceğini belirtmiştir. O, Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde yer alan, müteaddit yollarla nakledilen ve

⁴⁷ Debûsî, *A.e.*, s. 212.

⁴⁸ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire ts., I, 114.

⁴⁹ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, nşr. Nûreddîn İtr, Dımaşk 1986, s. 28; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Kahire 1929, I, 20-1; İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım, *el-Kavlu'l-mübteker alâ Şerhi Nuhbeti'l'fiker*, nşr. Abdülhamid Derviş, Dımaşk 2008, s. 41-42.

hadis imamları tarafından rivayet edilen haberin doğruluğunun kesin olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

Söz konusu yaklaşıma karşılık olarak, Buhârî ve Müslim'in hadis kitaplarına ümmet tarafından büyük ehemmiyet verilmekle beraber, bir haberin kesin bilgi ifade etmesinin cumhur-ı ulemâ tarafından kabul gören belirli şartlarının olduğuna atıfta bulunulmuş ve ilgili hadis kitaplarında birbirleriyle tenakuz ifade eden bazı haberlerin varlığına dikkat çekilmiştir.⁵¹ Söz gelimi Abdullah b. Ömer (r.a.) tarafından rivayet edilen “Ölü, ailesinin ağlaması sebebiyle mutlaka azap görür”⁵² hadisine karşılık olarak, Hz. Aişe'nin “Kimse kimsenin günahını çekmez”⁵³ âyetini okuması zikredilmiştir.

Râviler tabakası arasında kadri ve makamı en yüce olanların sahâbe olduğuna dikkat çeken Fahreddin Râzî (606/1210), onlardan birbirine muhalif pek çok rivayetlerde bulunulmasına dikkat çekerek, onlardan rivayet edilen bütün haberlerin kesin ve yakîn ilim ifade etmediğini belirtir. Râzî, sahâbînin naklettiği haberi, bir başka sahâbînin kabul etmediğine veya başka bir rivayette bulunduğuna dair pek çok misaller zikrettikten sonra şöyle sorar: “Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de umumî olarak ashâb-ı kiramı övmüştür. Bu doğruluk konusunda bir görüş ifade eder. Bu sebeple biz onların şeriatın furû'u konusundaki rivayetlerini kabul ettik. Ancak Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında söz söylemeye gelince, bu mevzuları onlardan nakledilen zayıf rivayetler üzerine nasıl bina ederiz?”⁵⁴

Haber-i vâhidin ilim ifade etmesi konusunda bir haberin sahabe tarafından genel kabul görmesi veya böyle bir rivayeti işittiklerinde sükût etmesi önemli bulunarak, bu durum sükût yoluyla tevâtür kabul edilmiş ve böyle bir haberin hüccet kabul edildiğine dair pek çok örnek verilmiştir.⁵⁵ Bu çerçevede Hz. Ebu Bekir'in ifade ettiği “İmamlar Kureyş'tendir.” hadisini veya “Biz peygamberler topluluğuna varis olunmaz.”, “Peygamberler vefat ettikleri yere defnolunurlar.” gibi hadislerin tek kişi tarafından rivayet edilmekle birlikte, işiten sahabe tarafından genel kabul gördüğüne dikkat çekilerek, haber-i vâhid ile amel konusunda sahabenin icmâ ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Muaz b. Cebel gibi bazı sahâbîlerin İslâm'ı öğretmek üzere tek başına başka beldelere gönderilmesi de buna delil gösterilmiştir.⁵⁶

⁵⁰ el-Askalânî, İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker*, Dımaşk 2008, s. 46; Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut 1996, I, 66.

⁵¹ Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût bi şerh-i Müsellemi's-sübût*, II, 151-4.

⁵² Buhârî, “Cenâiz” 32; Müslim, “Cenâiz”, 24; Tirmizî, “Cenâiz”, 25.

⁵³ En'am, 6/164; İsrâ, 17/15.

⁵⁴ er-Râzî, Fahreddin, *Esâsü't-takdîs*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sakâ, Kâhire1986, s. 215-7.

⁵⁵ er-Râzî, Fahreddin, *el-Mahsûl fî ilmi usuli'l-fikh*, nşr. Tâha. Câbir Feyyâd el-Alvânî, Beyrut, ts. IV, 368-9; Âmidî, Seyfüddin Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, nşr. Abdurrazzâk Afifi, Riyad 2003, II, 49-62; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, II, 151-4.

⁵⁶ Leknevî, *a.g.e*, II, 163-5.

Ehl-i hadis'ten bazılarının haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini kabul ettiklerini belirten Fahrulislâm Pezdevî (482/1089), kabir azabı ve ru'yetullah gibi âhirete ait bazı hükümlerin âhad haberlerle sabit olduğuna dikkat çekerek, bazı durumlarda haber-i vâhidin kesin bilgi ifade edebileceğine işaret etmiştir. Pezdevî, vâhid olsun, meşhur olsun haberin, ilim ifade ettiğini, bunun o mesele üzerine kalbin akdetmesi(inanması) manasına geldiği için bir nevi amel olduğunu söyleyerek, akdin (inanmanın) de bilgi ve ilim üzere yapılan bir amel olduğunu açıklamıştır.⁵⁷

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı şekilde haber-i vâhidin sahih olması durumunda doğru bilgi ifade edeceği görüşü genel manada hadisçiler tarafından ifade edilmekle birlikte Pezdevî gibi bazı kelâm âlimleri tarafından da bu görüşün desteklendiği ve bazı şartları taşıyan haber-i vâhidin bilgi icap ettirdiği görüşü dile getirilmiştir.

n) Haber-i vâhidin Bilgi İfade Etmemesi

Şer'î hükümlerin sübutu konusunda Kur'an'ın dışında başka delil kabul etmeyerek, icmâ ve sünnetin dinî hüccet olmasını inkâr eden⁵⁸ Hâricîlere göre haber-i vâhidin bir kıymet ifade etmesi söz konusu değildir.

Mu'tezile kelamcılarına kadar, ümmetin haber-i vâhidi kabul etme konusunda icmâ ettiğini belirten İbn Hazm, Mu'tezile'nin önderlerinden Amr b. Ubeyd'in (144/761) dahi (başka râvi tarafından rivayet edilmesine bakmadan) Hasan-ı Basrî'nin (110/728) rivayetlerini dinî konularda esas alıp, onunla fetva verdiğine dikkat çekmiştir.⁵⁹

Mu'tezile arasında haberin, hangi şartlarda bilgi icap ettirdiği veya tevâtür derecesine ulaştığı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (235/7619) aralarından cennet ehlinden en az bir kişinin bulunması şartıyla yirmi kişi tarafından nakledilen haberin ilim icap ettirdiğini belirtmiştir.⁶⁰ Kâdî Abdülcebbâr'ın talebesi ve Basra Mu'tezile'sinin önemli temsilcilerinden olan Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (436/1044), mütevâtir haberin ilim ifade edebilmesi için dört kişi tarafından rivayet edilmesi şartının aranmasını zinanın dört şahit ile sabit olması esasına dayandırmıştır.⁶¹ Allâf ise, yalan üzerine ittifakları düşünülmecek derecede bir kalabalık tarafından nakledilmekle tevâtür derecesine ulaşsa bile, kâfir ve fâsıkın haberiyle ilim sabit olmayacağını söylemiştir. Dörtten az kişi tarafından rivayet edilen haberin bir değerinin olmadığını ifade eden Allâf, râvilerin dört ile yirmi arasında olması durumunda

⁵⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Beyrut 1997, II, 538-49.

⁵⁸ Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, s. 19

⁵⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I, 114.

⁶⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XV, 333, 360-3; Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Abdülemîr Ali Mehnâ-Ali Hasan Fa'ur, Beyrut 1993, I, 67.

⁶¹ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fıkıh*, II, 561.

söz konu haberle ilmin sabit olmasının veya olmamasının ihtimal dahilinde olduğunu belirtmiştir.⁶²

Abdülkâhir Bağdâdî'nin dikkat çektiği gibi Ebu'l-Huzeyl'in bir haberin ilim ifade etmesi için yirmi kişi tarafından rivayet edilmesini şart görmesi, şerî hükümlerin çoğunun (bu şartları taşımamasından dolayı) iptal edilmesine sebep olacaktır.⁶³ Hatta Kur'an-ı Kerîm dışında bu şartları taşıyan haberlerin bulunması son derece sınırlı kaldığından bu yaklaşım İslâm'ın ikinci kaynağı olan sünnetin büyük oranda devre dışı bırakılmasıyla sonuçlanacaktır.

Haber-i vâhidin ilim ifade edip etmediği konusunda Mu'tezile mensupları arasında bazı görüş ayrılığından bahsetmek mümkün ise de onların genel görüşünün, haber-i vâhidin ilim icap ettirmediği yönünde olduğu söylenebilir.⁶⁴ Söz gelimi İbrahim en-Nazzâm (231/845) bazı karinelerle desteklenen haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini belirtmiştir. Bu noktada bir kişi, birinin öldüğünü haber verse ve evinde cenazenin olduğuna dair bazı alametler olsa o kişinin öldüğünün doğru olduğunun kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁵ Ebü'l-Hüseyin el-Hayyât ise "Bizim görüşümüz âdil bir kimse tarafından rivayet edilen haber-i vâhidin ilim icap ettirmediği şeklindedir" ⁶⁶ diyerek, haber-i vâhid ile ilmin sabit olmayacağını iddia etmiştir.

Kâdî Abdülcebbâr, haber-i vâhidin büyük bir kalabalığın bulunduğu ortamda bildirilip, buna itiraz edilmemesini ölçü kabul etmiştir. O, bu yolla gelen haberin ve muhbirin hallerinin dikkatli bir şekilde incelenmesinden sonra sahih olduğu anlaşılırsa bilgi ifade edebileceğini ifade etmiştir. ⁶⁷ Haberin değeri hususunda söz konusu kıstasların dışında başka bir yolun daha olduğunu ifade eden Abdülcebbâr, amele taalluk eden haberlerin gerekli şartları taşıması durumunda amel için ilim ifade edeceğini söylemiştir. İtikada taalluk eden haberlerin ise, aklî hüccetlere muvafık olması durumunda makbul olup, icabına göre itikad edilmesi gerektiğini söyleyen Abdülcebbâr, aklı, sahih haberin önüne geçirmiştir. O, haberin aklî delillere uymaması durumunda itikatta esas alınmayıp, reddedilmesi ve Hz. Peygamberin onu söylememiş olduğuna hükmedilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸ Abdülcebbâr, haber-i vâhidi itikadî konularda delil kabul etmemekle⁶⁹ birlikte, maslahata mani teşkil etmemesi durumunda zan yoluyla sabit olan haber ile amelin caiz olduğunu belirtmiş ve icmânın delalet etmesiyle

⁶² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XV, 333, 360-3; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 127-8.

⁶³ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 128.

⁶⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XV, 361.

⁶⁵ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, II, 566; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XV, 361, 392; Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Abdülcebbâr, *Kavât'u'l-edille fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdullah b. Hafız el-Hakemî, Riyad 1998, II, 260.

⁶⁶ el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red ale'bni'r-Râvendî el-Mülhid*, s. 68.

⁶⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XV, 338-9.

⁶⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 522.

⁶⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XVII, s. 382.

haber-i vâhid ile ibadetin sabit olacağını⁷⁰ ifade etmiştir. Bu meselede Abdülcebbâr'ın Mu'tezile önderlerinin, bir hüccet olmadan haber-i vâhidin ifade ettiği hüküm üzerinde ümmetin icmâ etmesinin mümkün olmadığı yönündeki görüşünü⁷¹ takip ettiği görülmektedir.

Akıl, Kur'an, Sünnet ve icmân delâtinin hüccet olduğunu söyleyen Abdülcebbâr, icmân gerçekleşmesi için ümmetin ittifakını şart gördüğünden⁷² icmâ ile sabit olan dinî mevzuların⁷³ oldukça sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Onun, Hz. Ebû Bekir'in hilafeti konusunda bile ashâb-ı kiramın icmânın oluşmadığını iddia etmesini dikkate aldığımızda, haber-i vâhidin ile sabit olan meselenin icmâ ile kesinlik kazanarak, itikadî hususlarda delil kabul edilmesinin uygulamada pek yerinin olmadığını söylemek mümkündür. Zira mütevâtir haberlerle sabit olan hususlara bile muhalif kalanların olmasından hareketle bu şartlarda haber-i vâhid ile sabit olan ve aynı zamanda ittifakla kabul edilen bir hususu bulmanın oldukça zor olduğu ortadadır.

Abdülcebbâr'ın haber-i vâhidin itikadî konularda ilim ifade etmesi için o haberin ittifakla kabul edilmesini şart gördüğü halde kendisinin bile esaslara uymakta zorlandığını görülmektedir. Zira o, icmânın şerî bir hüccet olduğunu ispat etmek için aslen haber-i vâhid olan "Ümmetim dalâlet üzerine icmâ etmez"⁷⁴ ve "Sevâd-ı a'zama (büyük çoğunluğa) bağlı kalınız"⁷⁵ hadislerini kullanmaktan çekinmemiştir.⁷⁶

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Hâricîlerin tamamının, Mu'tezile'nin ise büyük ekseriyetinin haber-i vâhidin ilim icap ettirmediği görüşünde olduğunu söylemek mümkündür.

m) Haber-i vâhid'in Karinelerle Beraber Bilgi İfade Etmesi

Kelam âlimleri, genel manada itikadî mevzularda mütevâtir haberi geçerli kabul etmekle⁷⁷ birlikte bazı şartların veya karinelerin bulunması durumunda haber-i vâhidin itikadî hususlarda delil olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁸ Bu itibarla bazı âlimlerin itikadî meselelerde

⁷⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 521-2.

⁷¹ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fıkḥ*, II, 555.

⁷² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XVII, s. 170, 209; a.mlf. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 51, 510-13.

⁷³ Ebu'l-Hüseyin el-Hayyât ise sahabe ve tâbiin tarafından gerçekleştirilen icmânın önemine dikkat çekmiş ve onların dalâlet üzerine icmâ ettiklerini söylemenin Mu'tezile'nin tamamına göre dalâlet olduğunu belirterek, Şîa'nın bu husustaki görüşünün yanlışlığına işaret etmiştir. (*Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red ale'bni'r-Râvendî el-Mülhid*, s. 160.)

⁷⁴ Tirmizi, "Fiten" 7; Ebû Dâvûd, "Fiten" 1; İbn Mâce, "Fiten" 8.

⁷⁵ İbn Mâce, "Fiten" 8.

⁷⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, XVII, s. 207, 209; a.mlf. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, s. 510.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 9; Bakillânî, *et-Tevhid*, s. 441; Neseî, *Tebşîratu'l-edille fî usûli'd-dîn*, I, 16, Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, s. 9-13; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takribi'n-Nevevî*, I, 27-33.

⁷⁸ Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut 1990, I, 348; Neseî, *Tebşîratu'l-edille fî usûli'd-dîn*, II, 763 vd.; Teftazânî, *Şerhu'l-Âkâid*, s. 193-4; Aliyyü'l-kârî, *Şerhu-*

mütevâtir haberin geçerli olduğu söylemekle birlikte bazı konularda tevâtürün şartlarını taşımayan haberleri delil olarak kullanmalarını bir çelişki veya problem görmek⁷⁹ yerine, onların belirli şartları taşıyan haber-i vâhid veya meşhuru itikatta geçerli kabul etmelerinden kaynaklandığını söylemek daha gerçekçi olacaktır.

Âhad haberlerin amel edilecek ilmi icap ettirdiğini⁸⁰ belirten İmam Mâtürîdî, bazı haberlerin kabulünün aklen zarurî olduğuna dikkat çekerek, peygamberin haberinden daha doğru bir haber olmadığına işaret etmiş ve onun kabul edilmesinin zarurî olduğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî, peygamberin haberinin, haklarında doğru ve masum olduklarına dair delil bulunmayan kimseler tarafından nakledilmesine dikkat çekerek, bu haberlerin yalan ve hataya ihtimali olmasından dolayı dikkatle incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Mâtürîdî, her râvinin tek tek masum olduğuna dair bir delil olmasa da yalan söylemeleri düşünülmececek derecede çok kimse tarafından verilen haberin yalandan korunmuş (masum) bir vasıf kazanacağını ifade etmiştir. O, ictihad yoluyla elde edilen bilginin buna benzediğini ve müctehidlerden her birinin hataya düşmesi ve yanılması muhtemel olmakla birlikte onların ittifak (icmâ) etmesinin sadece Allah'ın muvaffak kılmasıyla olacağını söyleyerek, âlimlerin bir haberi ittifakla kabul etmesinin, o haber ile sabit olan bilginin doğruluk derecesini arttırdığına işaret etmiştir.⁸¹ Resûlullâh'ın (s.a.v.) vefatını müteakip vahyin bitip, hükümlerin istikrar kazanmasından sonra gerçekleşen icmâî, tâbî olunması ve uyulması zorunlu bir huccet olarak gören⁸² Mâtürîdî, selef devrinde çıkışı itibariyle haber-i vâhid olan bir bilginin, o dönemde üzerinde icmâ edilen haber haline gelmesiyle, şerî bir delil olacağına işaret etmiştir.

Âhad haberlerin hepsini aynı seviyede görmeyen Mâtürîdî, bir haberin rivayet edildiği asıl itibariyle âhad olmakla birlikte kendisiyle amel edilmesi itibariyle mütevâtir olabileceğini söylemiştir. O, bir haberin bir taraftan âhad diğer taraftan mütevâtir olmasının mümkün olduğunu belirterek, amel ile mütevâtir olanı, diğer haberlere göre daha yüksek derecede görmüştür. Bir haberin rivayet yönüyle mütevâtir olmasının dışında amel yönüyle mütevâtir olmasını da önemli bulan Mâtürîdî, insanların nesilden nesile asırlarca amel ettikleri şeylerin herkes tarafından bilinen bir haber olması itibariyle insanların onu rivayet etmeye ihtiyaç duymadıklarını belirtir. O, amelî mütevâtir bir haberin râvisinin âhad olmasından dolayı reddedilmesini doğru bulmayarak, Kitab ve Sünnet'te var olmayan bir şey üzerine

kitâbi'l-Fıkhu'l-ekber, s. 166; Hüseyin Aydın, "Akîde İnşasında Haber-i vâhidin Epistemolojik Değeri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sy: 15 (Bahar 2003), s. 94.

⁷⁹ Adil Bebek, "İmâm Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebâr'a Göre Haber-i vâhidin Epistemolojik Değeri", *Kelâm'da Bilgi Problemi, Kelâm'da Bilgi Problemi Sempozyumu*, Bursa 2003, s. 48; İbrahim Coşkun, "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Amil: "Usulu'd-dîn"de Haber-i vâhidin Delil Sayılması", *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2014, s. 177.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, IV, 279; V, 312, 439.

⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 9.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, IV, 543.

Müslümanların icmâ etmesinin caiz olmadığını söyleyip, Müslümanlar tarafından genel kabul görmüş haberin ilim icap ettirdiğini belirtir.⁸³

Konuya hadisten misal vererek açıklayan Mâtürîdî, “Resûlullah (s.a.v.), azı dışı bulunan her yırtıcı hayvanın ve pençeli olan kuşların etinin yenmesinden nehiy etti”⁸⁴ hadisinin haber-i vâhid olmasından hareketle değersiz kılmayı yanlış bulmuştur. O, bu hadisi avam ve havastan herkesin bilip onunla amel etmesini ve Müslümanların pazarında bu cins havyaların satılmamasını bu haberin mütevâtir olmasına delil kabul etmiştir.⁸⁵ Bu sebeple Mâtürîdî, Müslümanlar tarafından genel kabul görmüş veya âlimlerin üzerinde icmâ ettikleri âhad haberlere, itikadî meseleleri izah ederken yer vermiştir.

Mâtürîdî, tevâtür derecesine ulaşmayan “Cennet ehli için cennette hiçbir gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insanın gönlünden geçmeyen şeyler vardır” hadisini âhîret ahvalini anlatmak için kullanmıştır.⁸⁶ Aynı şekilde ru’yetullah mevzuunda ihtilaf edildiğine dikkat çekerek, “bize göre ru’yetullah vacibtir” demiş ve meseleyi izah ederken “Şüphesiz ki sizler dolunayı gördüğünüz gibi kıyamet gününde Rabbinizi, göreceksiniz ve görmekte bir sıkıntı çekmeyeceksiniz”⁸⁷ hadisini zikretmiştir.⁸⁸

Ebu’l-Hasen el-Eş’arî (324/936) ise: “Biz yolumuzda Allah’ın kitabı, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v.) sünneti ile sahâbe, tâbiîn ve hadis imamlarından rivayet olunan hususlara bağlıyız” diyerek bu konudaki yaklaşımını açıklamıştır. Eş’arî, itikad ve amel ayırımı yapmadan mutlak manada Sünnet’in kendileri için bağlayıcı bir delil olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁹ O, Ehl-i hadis ve Ehl-i sünnet’in görüşlerini açıklarken de haberlerin kabulü konusunda tevâtür şartından bahsetmeksizin, onların, Rasûlullah’dan (s.a.v.) güvenilir raviler tarafından nakledilen hususları kabul ettiklerini ve onlardan hiçbir şey reddetmedikleri belirtir.⁹⁰

Eş’arî, ihtilaflı rivayetlerin Kur’an, Sünnet ve Müslümanların icmâına göre değerlendirilmesi gerektiğini söyleyerek, Müslümanlar tarafından genel kabul görmüş haberlerin önemine işaret etmiştir. Eş’arî bu sebeple Hz. Peygamberden gelen rivayetlerin mütevâtir olup olmadığını dikkate almadan Deccal’in çıkması, kabir azabı ve Münker ile Nekir’in suali gibi itikadî mevzuları kabul ettiğini Miraç ile alakalı hadisi tasdik ettiğini açıkça beyan etmiştir. O, ayrıca muhtelif yollarla ve pek çok râvi tarafından rivayet edilmesine atıfta bulunarak, Allah

⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, I, 129

⁸⁴ Müslim, “Sayd” 12, İbn Mâce, “Sayd” 13.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, II, 186.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, IV, 91; V, 526.

⁸⁷ Buhârî, “Tevhîd” 26; Müslim, “İmân”, 299; Tirmizi, “Sıfatü’l-cenne”, 16; Ebû Dâvud, “Sünne” 20.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-sünne*, V, 341.

⁸⁹ Eş’arî, Ebu’l-Hasen, *el-İbâne an usûli’d-diyâne*, nşr. Abbas Sabbağ, Beyrut 1994, s. 34.

⁹⁰ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, I, 345.

Teâlâ'nın âhirette Müslümanlar tarafından görüleceğini ve mestler üzerine meshin caiz olduğunu ifade eden hadisleri delil olarak zikretmiştir. Eş'arî'nin, şefaatin hak olduğunu izah ederken, Hz. Peygamberin büyük günah sahiplerine şefaate edeceğine dair hadisine yer verir ve Mu'tezile'nin Havz'ı (Kevser) inkâr ettiğine dikkat çektikten sonra ashâb-ı kiram'ın bu konuda Hz. Peygamberden pek çok yollarla hadis rivayet ettiklerini hatırlatır.⁹¹

Bütün bunlara baktığımızda Eş'arî'nin asıl itibariyle haber-i vâhid olsa bile Müslümanların belirli bir kesimi tarafından kabul gören rivayetlerin itikadî konularda delil olmasını caiz gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim İbn Fûrek (406/1015), Ebû Bekir el-Bâkılânî ve Abdülkâhir el-Bağdâdî gibi Eş'arî kelamcılar, haber-i vâhidi, bir kısım şartlar dahilinde itikadî konularda delil kabul etmişlerdir.

İbn Fûrek, tevâtürün farklı seviyede kısımlarının olduğunu ve naklen tevâtürün delil olması konusunda hiçbir mazeretin olmadığına dikkat çektikten sonra recm cezasının uygulanması, mestler üzerine mesih ile varise vasiyet olmadığı yönündeki haberlerin hükmen tevâtürle sabit olduğunu belirtir. O, bu nevi haberlerin naklen tevâtür seviyesinde olmasa da onun mecrasında bir hüccet olduğunu ifade ederek, söz konusu meselelerin icmâ ile sabit olduğunu ifade eder.⁹²

Ebû Bekir el-Bâkılânî ise, kabir azabının, Münker ve Nekir'in suâlinin, Sırat, Mîzân, Havz ve şefaatin, hak ve doğruluğunun şeran sabit olduğuna ve bunların aklen muhal olan şeyler olmadığına dikkat çekerek, söz konusu esaslara kesin bir şekilde imanın vâcip olduğunu belirtir. Bâkılânî, bu meselelerin şeran sabit olduğu konusunda çeşitli âyetlerin yanı sıra aslen haber-i vâhid olan pek çok hadisi de delil olarak zikreder.⁹³

Önceden ifade ettiğimiz gibi Abdülkâhir Bağdâdî, mütevassıt/meşhur haberlerin arasında güvenilir râviler tarafından rivayet edilip, sonraki nesiller zamanında tevâtür derecesine ulaşan haberlerin olduğunu belirtmiştir. Bağdâdî, rû'yatullâh, şefaate, havuz (Kevser), mîzân, recm, mestler üzerine mesih, kabir azabı vb. konuların bu haberlerle sabit olduğuna dikkat çekerek ümmetin üzerine icmâ ettiği âhâd haberlerin ilim icap ettirdiğini söylemiştir.⁹⁴

Haber-i vâhid ile amelin vâcip olduğunu, amelin ise ancak ilimle vacip olduğunu belirten Serahsî, ilim ifade etmeyen haber-i vâhidin, fâsıkın haberi olduğunu belirterek, âdil kimsenin haberinin ilim ifade ettiğini söylemiştir. O, kabir azabı ve Münker ve Nekir'in suâli ve ru'yatullâh gibi konularda varit olan haberlerin bir kısmının meşhur bir kısmının ise âhad

⁹¹ Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, s. 41,52, 160-1, 163.

⁹² İbn Fûrek, *Mücerredü Makâlâtî'sh-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, nşr. Ahmed Abdurrahîm es-Sâiyih, Kahire 2005, s. 30-31.

⁹³ Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *el-İnsâf fî mâ yecibü i'tikâduhu ve lâ yecüzü'l-cehl bihi*, Kahire 1993, 51-4.

⁹⁴ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 12-3, a. mlf., *el-Fark beyne'l-firak*, s. 326-7.

olduğuna dikkat çekerek, bunların söz konusu hususlara itikad etmeyi gerektirdiğini belirtmiştir.⁹⁵ Bu itibarla Serahsî'nin vâhid ve mütevâtir ile sabit olan haberin aynı seviyede ilim ifade etmediğine dikkat çekmekle birlikte, meşhur ve âhad haberlerin, bazı durumlarda itikadî mevzularda ilim icap ettirdiğini kabul etmektedir.

Endülüslü meşhur Mâlikî fakih Ebü'l-Velîd Süleyman el-Bâcî (474/1081) haberleri mütevâtir ve vâhid olmak üzere ikiye taksim ettikten sonra haber-i vâhidleri de kendisiyle bilgi vaki olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır. Altı çeşit haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini söyleyen Bâcî, bunları şu şekilde sıralamıştır:

1-Allah Teâlâ'nın haberi, 2-Mucize sahibi zatın (peygamber) haberi, 3-Mucize sahibi zatın yalan söylemeyeceğini beyan ettiği şahsın haberi, 4-Hz. Peygamberin yanında ifade edilip, onun inkâr etmediği haber, 5-Sahabeden bir cemaatin yanında beyan edilip, onlardan hiç birinin inkâr etmediği haber, 6-Ümmet tarafından genel kabul gören haber-i vâhid.⁹⁶

Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî (489/1096) de haber-i vâhidin bazı durumlarda ilim ifade ettiğini belirtmiş ve bir adamın Hz. Peygamberden (s.a.v.) bir şey hikâye edip onu hiç kimsenin inkâr etmemesi durumunda doğruluğunun kesinlik kazanacağını söylemiştir. Sem'ânî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizeleri, gazveleri ve meşhur sünnetlerinin bu şekilde rivayet edildiğini belirtir.⁹⁷ O, bir kişinin rivayetiyle sabit olan haber ile amel edilmesi hususunda ümmetin icmâ etmesiyle o haberin mütevâtir menzilesine geldiğini ifade etmiş ve bir haberin üzerinde icmâ gerçekleşmemiş olsa bile hükmü üzerinde icmân gerçekleştiğini, söylemiştir.⁹⁸ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (458/1066) de Allah Teâlâ'nın sıfatlarının Kur'an-ı Kerîm ve Sünnet'in yanında selef ulemasının icmâıyla da sabit olduğunu belirterek, itikadî mevzuların selefî icmâ ile sabit olabileceğine dikkat çekmiştir.⁹⁹

Mu'tezile'nin, mütevâtir olmamasını ileri sürerek Kevser ve şefaât gibi konuları inkâr ettiğini belirten Pezdevî, bu hususlar hakkında varit olan haberlerin haber-i meşhur olması durumunda ilim sebebi olduğunu ifade etmiştir. O, cehennem üzerinde bulunan sıratın hak olduğunu açıklarken bazı âyetlerin¹⁰⁰ buna delil olduğunu belirtmiş ve bu konuda meşhur hadislerin bulunduğunu ve meşhurun da mütevâtir gibi olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹

Abdülaziz el-Buhârî (730/1331), haber-i vâhidin kalbin bir ameli olan itikadî icap ettirmesinin caiz olduğunu belirtmiş ve Pezdevî'nin, âhiret ahkâmı hakkında varit olan haberlerin amel

⁹⁵ Serahsî, *Usûlî's-Serahsî*, I, 329.

⁹⁶ el-Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef, *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmî'l-usûl*, nşr. Abdülmecid Türkî, Beyrut 1995, s. 335-6.

⁹⁷ Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille fî usûli'l-fikh*, II, 255-8.

⁹⁸ Sem'ânî, *Kavâtü'u'l-edille fî usûli'l-fikh*, I, 365-7.

⁹⁹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *el-Esmâ ve's-sıfât*, nşr. M. Zâhid Kevserî, Kahire 1358, s. 112-3.

¹⁰⁰ Meryem, 19/68, 71,72.

¹⁰¹ Pezdevî, *Usûlî'd-dîn*, s. 161-3.

babından olduğunu söylediğine ve ameli de iki kısma ayırdığına dikkat çekmiştir. Bunlar, uzuvların ameli ve kalbin itikadı olarak ifade edilerek, bazı özürlerin uzuvlar ile amel etmemeyi caiz kılabileceğini ancak, kalbin ameli olan itikadın bulunmamasına hiçbir mazeret olmayacağını belirtilmiştir. Bu açıklamalarından sonra Abdülaziz el-Buhârî, kabir azabının sadece âhad haberlerle değil Allah'ın kitabının nassının ve işaretinin delaletiyle sabit olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰²

Ümmetin çoğunluğunun kabir azabının ve nimetlerinin hak olduğunu kabul ettiklerini belirten Ebu'l-Muîn en-Neseî, kabir azabı konusundaki rivayetlerin meşhur haber derecesine ulaştığına dikkat çekmiştir. Neseî, bu dereceye ulaşan haberin istidlâlî ilim icap ettirdiğine işaret edip söz konusu delilleri zikrederek, kabir azabının ve nimetlerinin hak olduğunu belirtmiştir.¹⁰³ Kabir azabından Allah'a sığınma hususunda yapılan nakillerde ravilerin ittifak ettiğine dikkat çeken Ebû Muzaffer İsferâyînî (471/1078), bu haberlerin meşhur (istifâza) derecesine ulaştığına işaret ederek, söz konusu hadislerin lafız itibariyle mütevâtir olmasa da mana itibariyle tevâtür derecesine ulaştığını söylemiştir.¹⁰⁴

Yahya b. Ebü'l-Hayr el-İmrânî (558/1163), sahih olduğu konusunda ümmetin âlimlerinin ittifak ettiği hadis kitaplarında zikredilmiş bir hadise itiraz edilmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Bu sebeple o, haber-i vâhidin ümmet tarafından kabul görmesi ve Kur'an'ın zâhirine muvafık olması durumunda mütevâtir haber gibi kabul edileceğini söyleyerek, bu nevi haberlerin amelde olduğu gibi itikatta da delil olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁵

Haber-i vâhidin zan ifade etmesinden dolayı ma'rifetullâh gibi usûlü'd-dîn mevzularında delil olmadığını¹⁰⁶ belirten Fahreddîn er-Râzî (606/1210), mütevâtir olarak nakledilsin veya edilmesin, lafzî bir delilin, karîneler ile desteklenmesi durumunda kesin bilgi ifade ettiğini söylemiştir.¹⁰⁷ Bir sahabî tarafından rivayet edilen haberin diğer sahabîler tarafından kabul görmesi veya inkar etmemeleri sebebiyle o mesele hakkında icmâ'nın gerçekleşmiş olacağını ifade eden Râzî, böyle bir haberin, haber-i vâhid seviyesinden yükselerek doğru bilgi gerektiren bir vasıf kazanacağına işaret eder. Râzî, ashab-ı kiramın, şartları taşıyan haber-i vâhidi kabul ettiğine bu şartları taşımayan haberleri ise reddettiğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁸

Seyfeddîn el-Âmidî (631/1233) ise, karinelerin çoğalmasıyla birlikte haber-i vâhidin ifade ettiği zannî bilginin tevâtür derecesine ulaşp, katiyet kazanabileceğini söylemiş ve bazı şerî

¹⁰² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 538-49.

¹⁰³ Neseî, *Tebîratü'l-edille*, II, 763.

¹⁰⁴ İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer, *et-Tebîr fî'd-dîn*, nşr. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut 1983, s. 67.

¹⁰⁵ İmrânî, Yahyâ b. Ebü'l-Hayr, *el-İntisâr fî'r-red ale'l-Mu'tezile el-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, nşr. Suûdb. Abdilaziz el-Halef, Medine 1419, s. 191-2.

¹⁰⁶ Râzî, *Esâsü't-takdîs*, s. 215.

¹⁰⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, I, 408; a. mlf., *el-Muhassalü efkârî'mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Kahire 1323, s. 31.

¹⁰⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 368, 375, 377, 385.

hükümlerin haber-i vâhid ile sabit olmasına ve haber-i vâhid ile amelin caiz olduğu hususunda ümmetin icmâ etmesine dikkat çekmiştir.¹⁰⁹

“Haber-i vâhid, bütün şartlara haiz olduğu takdirde usûl-i fıkıhta zan ifade eder, itikad mevzuunda ise zanna itibar yoktur” diyen¹¹⁰ Sâdüddîn Teftazânî (793/1390), usûlû’-d-dîn mevzularında hüccet kabul edilmese bile haber-i vâhidin, naslarla sabit olan hükümleri, teyid ve te’kid edeceğini ifade etmiştir.¹¹¹ Nitekim o, kabir ehlinin azabı ve nimeti ile Münker ve Nekir’in suâli gibi âhiret ahvâline dair bazı hadislerin teker teker tevâtür derecesine ulaşmadığına işaret etmekle birlikte, mana itibariyle mütevâtir olduğuna dikkat çekerek, söz konusu hadisleri, itikadî meselelerin tespitinde veya izahında delil olarak kullanmıştır.¹¹²

Müctehidlerin icmâına esas teşkil eden bir haberin, diğer haber-i vâhidlerden farklı olduğuna işaret eden İmâm-ı Rabbânî (k.s.) (1034/1624) de zannî bilgi ifade eden ictihatla, itikadî mevzuların sübut bulmadığını belirtmekle birlikte, müctehidlerin icmâıyla gerçekleşen bir hüküm ile itikadî bir mevzunun sabit olacağını ifade etmiştir.¹¹³

Mu’tezile’nin önderi Ebû Ali Cübbâî, bazı şartlar dahilinde âdil bir kimsenin verdiği haberin makbul olduğunu söylemiştir. O, ilgili şartları, bir başka âdil râvinin haber-i vâhide katılması, Kur’an’a uygun olması, sahabe devrinde yaygın olması veya sahabeden bir kısmının onunla amel etmesi şeklinde ifade etmiştir.¹¹⁴

Ebü’l-Hüseyin el-Basrî, genel manada haber-i vâhidi itikadî konularda delil kabul etmemekle¹¹⁵ birlikte ümmetin hata üzerine icmâ etmesinin mümkün olmadığına dikkat çekerek, haber-i vâhidin iktiza ettiği hüküm üzerinde ümmetin icmâ etmesiyle bu haberin kesinlik kazanacağını belirtmiştir. Bununla birlikte o, İsa b. Ebân’dan, sahabenin ekserisinin haber-i vâhid ile amel edip, amel etmeyenleri kınamasıyla kesinlik kazanacağının nakledildiğini, ancak kendisine göre bunun doğru olmadığını ifade etmiştir. Ebü’l-Hüseyin el-Basrî bu durumun habere katiyet kazandırmayacağını belirtmiş ve bir asırdaki müctehidlerin ekserisinin görüşünün hüccet olmadığını ifade ederek, haberin ittifakla kabul edilmesinin önemli olduğunu açıklamıştır.¹¹⁶

Ebü’l-Hüseyin el-Basrî, haber-i vâhidin belirli şartları tamamlaması durumunda ibadet veya bir rükün ayırım yapmadan makbul olduğunu ifade etmiştir. Ebü’l-Hüseyin el-Basrî, ayrıca

¹⁰⁹ Âmidî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, II, 49-62.

¹¹⁰ Teftazânî, *Şerhu’l-Âkâid*, s.170.

¹¹¹ Teftazânî, *Şerhu’l-Makâsid*, IV, 136.

¹¹² Teftazânî, *Şerhu’l-Âkâid*, s.133-4.

¹¹³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, 56 (36. mkp.)

¹¹⁴ Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, I, 27-33; ayrıca bkz.: Ebu’l-Hüseyin el-Basrî, *Kitâbü’l-Mu’temed fî usûli’l-fikh*, II, 555-8

¹¹⁵ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muğnî fî ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl*, XVII, s. 382.

¹¹⁶ Ebu’l-Hüseyin el-Basrî, *Kitâbü’l-Mu’temed fî usûli’l-fikh*, II, 546-51.

Kâdî Abdülcebbâr'ın hocası Ebû Abdullah'ın (369/979) şüpheye dayanan haber-i vâhidi kabul etmekten men ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte o, bir haberin şüphe sebebiyle nefyedilmesinin onun kabulüne mani olmadığını söylemiş ve haber-i vâhidin had cezasının ispatında kabul edilmemekle birlikte şahadet ve fetvada geçerli olduğunu ifade ederek, doğru olduğuna dair zann-i gâlibin oluşması durumunda dünyevî hususlarda makbul olduğunu açıklamıştır.¹¹⁷

Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, haber-i vâhidin, itikad ve amel ayırımı yapmaksızın belirli şartlarda makbul olduğunu ifade etse de onun görüşünün Mu'tezile'nin hakim görüşü olduğunu söylemek mümkün değildir. Mu'tezile önderlerinin bir kısmı, haber-i vâhidin belirli şartlarda bilgi ifade ettiğini söylemişler, hatta kendi ilkelerine uyan bazı haber-i vâhidleri itikadî konularda delil getirmişlerdir. Ancak onların haber-i vâhidin bilgi ifade etmesi için koyduğu şartlar kendi görüşlerine uymayan bir haberi geçersiz kılmaya yönelik olduğundan haber-i vâhidler özellikle itikadî konularda âdeti yok sayılmıştır. Mesela daha önce belirttiğimiz gibi Ebu'l-Huzeyl el-Allâf, haberin bilgi ifade etmesi için yirmi kişi tarafından nakledilmesi ve bu kişilerden en az birinin ehl-i cennetten olması gerektiğini söylemiştir. Bağdâdî'nin de ifade ettiği Allaf, aslında bu şartıyla haberin makbul olması için haber veren kişinin Mu'tezile'nin görüşlerini kabul etmesi esasını getirmiştir. Çünkü ona göre Mu'tezile'nin görüşlerini kabul etmeyen bir kimsenin mümin ve cennet ehli olması söz konusu değildir.¹¹⁸

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda görüldüğü gibi âlimlerin ekserisi itikadî mevzularda mütevâtir habere ilave olarak, bazı şartları taşıması veya karinelerle desteklenmesi durumunda tevâtür derecesine ulaşmayan haberleri, itikadî hususlarda delil olarak kabul etmişlerdir. Ancak Hâricîler ve Mu'tezile genel manada mütevâtir olmayan haberleri itikadî konuların tespitinde dikkate almamıştır. Ehl-i sünnet ile Havâric ve Mu'tezile başta olmak üzere diğer fırkalar arasındaki görüş ayrılığının önemli sebeplerinden birisinin bu anlayış farklılığı olduğunu söylemek gerekir. Zira bu yaklaşım farklılığının sonucu olarak bir fırkanın ilim ifade ettiğini düşündüğü haberle sabit olan itikadî bir meseleyi, başka bir fırka, söz konusu haberi itikadî konularda ilim ifade etmede yeterli bulmadığı için itikadî bir mesele olarak görmemiştir. Söz gelimi kabir azabı, şefaet vb konularda Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasındaki görüş ayrılıklarının temelinde bu farklılığın büyük etkisi bulunmaktadır.

B) Haber-i Meşhurla Sabit Olan Meseleyi İnkârın Hükümü

Aslı itibariyle haber-i vâhid olmakla birlikte yalan üzerine birleşmeleri mümkün görülmeyen bir topluluğun yanında haberini ifade eden ve kendisini hiç kimsenin inkar etmediği kişini

¹¹⁷ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *a.g.e.*, II, 570-1.

¹¹⁸ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 128.

verdiği haberin doğru olduğunu belirten Bağdâdî, Hz. Peygamber mucizelerinden olan; ayın yarılması, elindeki taşların tesbih etmesi, kendisinden ayrıldığı için hurma dalının inlemesi ve azıcık yemekle çok kimselerin doyurulması gibi haberlerin bu neviden olduğunu belirtir. Ayrıca hadis ve fıkıh imamlarının sahih olduğu hususunda icmâ ettikleri (müstefiz/melhur) hadislerde beyan edilen, Şefâat, Hesap, Havz, Mîzân, Münker ve Nekir'in suâli, ve Kabir Azabı gibi konuların da bu şekilde sabit olduğunu söyleyerek bunları kabul etmeyenlerin dalâlete nispet edildiğini ifade eder.¹¹⁹

Debûsî, İsa b. Ebân'ın meşhur haberi üçe ayırdığına dikkat çektikten sonra, birinci kısmı inkâr edenin dalâlete gittiğini söyler ve buna misal olarak recm ile ilgili haberleri inkâr etmeyi verir. İkinci kısma ait haberleri inkâr edenin ise dalâlete nispet etmemekle birlikte, günahkâr olacağını söyler ve mestler üzerine meshetmeyi buna örnek gösterir. Debûsî, İsa b. Ebân'ın üçüncü kısım haberleri inkâr edenin günah işlemiş olmayacağını söylediğine dikkat çekerek, ulemânın ihtilaf ettiği meselelerin bu kısımdan olduğunu belirtir. Debûsî, İsa b. Ebân'ın ilim ifade etme hususunda meşhur haberin bazısını bazısına üstün kıldığına işaret edip, kendisine göre de sahih olanın bu olduğunu ifade eder. Debûsî, ilim icap ettirme hususunda haber-i meşhur ile mütevâtir arasındaki farkı açıklarken, haber-i mütevâtiri inkâr edenin aksine, haber-i meşhuru inkâr edenin küfre nispet edilmesinin caiz olmamasını belirtir.¹²⁰

Pezdevî, önceki zamanlarda fukahâ arasında meşhur olan ve fakihlerin icmâ edip kabul ettikleri haber-i meşhurun mütevâtir gibi olduğunu belirtir ve ümmetin böyle bir haberi kabul etmek hususunda icmâ etmesinin onun Hz. Peygamberin sözü olduğu konusunda görüş birliği içerisinde oldukları manasına geldiğini belirtir. Fukahâyâ göre icmânın Kitab (Kur'an) gibi hüccet olduğunu ifade eden Pezdevî, üzerinde icmâ gerçekleşen hadislerin çok olduğuna dikkat çekerek, “ameller niyetlere göredir”, “iddia edene delil, inkâr edene yemin gerekir”, “İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir” hadisleriyle Cibrîl hadisini bunlara misal verir. Pezdevî mütevâtir haber ile sabit olan şeyi inkâr edenin tekfir edildiğine işaret ederek, ulemanın ekserisinin meşhur haber ile sabit olan bir hususu inkâr edenin mütevâtir haber ile sabit olan hususu inkâr eden gibi kabul ettiklerini, bazı âlimlerin ise bu kimsenin tekfir edilemeyeceğini söylediklerini belirtir.¹²¹

Gazzâlî, şeriatın esaslarından tevâtür yoluyla sabit olan bir hükmü bir takım indî yorumlarla yalanlayan kimsenin küfrüne hükmedilmesi gerektiğini söylemekle birlikte haber-i vâhid ile sabit olan esasları inkâr etmenin küfrü gerektirmediğini belirtir. Gazzâlî, icmân katî bir delil olmasına bazı âlimlerin muhalefet ettiğine dikkat çekerek icmâ ile sabit olan hükümleri inkâr

¹¹⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 326-7.

¹²⁰ Debûsî, *Takvimü'l-edille fî usûli'l-fikh*, 211-2.

¹²¹ Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, *Ma'rifetü'l-huceci's-şer'iyye*, nşr. Abdülkâdir b. Yâsîr el-Hatîb, Beyrut 200, s. 119-22.

edenin tekfirini doğru bulmaz.¹²² Gazzâlî, hakkında icmâ gerçekleşmiş bir meseleye muhalif bir inanca sahip olan kişinin dalâlete, fiska ve bidate nispet edilmesini doğru bulmuş ancak, bir kişinin sadece icmâa muhalefet etmesinin küfre ulaştıran bir hata olmadığını ifade etmiştir.¹²³

Haber-i meşhurun ulemâ tarafından genel kabul görmesine dikkat çeken Alâüddîn Semerkandî (539/1144), bir asırdaki ulemanın böyle bir haberi kabul etme hususunda icmâ etmelerinden dolayı meşhur haberin hükmünün icmân hükmü gibi olduğunu belirterek, kesin ilim icap ettirdiğini belirtmiştir. Semerkandî, İsa b. Ebân'ın meşhur haberi inkâr edenini küfre değil de dalâlete nispet ettiğini, sahih olanın da bu olduğunu açıklar. Semerkandî, haber-i mütevâtir ile sabit olanı inkâr edenin, Hz. Peygamberi yalanlamış olması sebebiyle küfrü gerektirdiğini, meşhur haberi inkârın ise yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayacak seviyede bir râvi topluluğu tarafından nakledilmediği için Resûlulâh'ı (s.a.v.) tekzip hükmünde olmadığını belirtir.¹²⁴

Kadı İyâz (544/1149) ise, mütevâtir olmayan haberle sabit olan bir esas üzerinde icmân oluşması durumunda bunu inkâr etmenin kelimcilerin ve fakihlerin çoğunluğuna göre küfür olduğunu belirtmiştir.¹²⁵ Ebü'l-Berekât en-Neseî (710/1310) ise haber-i meşhurun aslında âhad olduğu halde sahabeden sonraki devirde yani tâbiîn ve tebe-i tabiîn devrinde yalan üzerine ittifakları düşünölmeyecek derecede şahıslar tarafından nakledilmesine dikkat çekip bu şahısların hiçbir kötü vasıflarla itham edilmeyen güvenilir imamlar olduklarına işaret eder. Söz konusu güvenilir imamların şahadet ve tasdikinin mütevâtir menzilesinde olduğunu belirten Neseî, mestler üzerine meshetmek ve recm ile alakalı hadislerin bu nevi haberle sabit olduğunu belirtir. Neseî, meşhur haberin ilm-i yakîn değil de ilm-i tume'nîne ifade ettiğini söyleyerek, inkâr edenin tekfir olunmayıp, biat ve dalâlete nispet edilmesini daha doğru bulur.¹²⁶

Seyfeddin Âmidî, haber-i vâhid yoluyla nakledilen icmânın hüccet olup olmadığı konusundan âlimlerin ihtilaf ettiğini belirttikten sonra icmâ ile sabit olan bir hususu inkâr etmeninin hükmü konusunda da ulema arasında görüş ayrılığının bulunduğuna dikkat çeker. O, tercih edilen görüşün; Allah'ın birliği ve peygamberliğe iman ile beş vakit namaz gibi üzerinde icmâ edilen hususları inkâr edenin küfre gittiği, üzerinde icmâ edilmekle birlikte bunların dışında kalan hususları inkârın ise küfrü gerektirtmediği yönünde olduğunu belirtir.¹²⁷

¹²² Gazzâlî, Ebû Hamîd, *el-İktisâd fî 'i-l-i'tikâd*, Kahire ts. s. 212; a.mlf., *Faysalü't-tefrika*, s. 89.

¹²³ Gazzâlî, Ebû Hamîd *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, nşr. Abdurrahmân el-Bedevî, Kahire 1964, s. 147-8.

¹²⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, II, 625-6.

¹²⁵ Kâdî Ebülfazl İyâz, *eş-Şifâ bi-ta'rifi hukûki'l-Mustafâ*, Beyrut ts., II, 291.

¹²⁶ Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 12.

¹²⁷ Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, I, 368.

Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm, aslında âhad olmakla birlikte ikinci ve üçüncü asırda tevâtür derecesine ulaşan bir başka ifade ile haber-i meşhur ile sabit olan bir meseleyi inkâr eden tekfir edenin bulunduğu işaret etmekle birlikte üzerinde ittifak edilen doğru görüşün böyle bir kimsenin küfre gitmediği yönünde olduğunu belirtir. O, aslının âhad olması dolayısıyla meşhur haberi inkâr edenin Hz. Peygamberi (s.a.v) yalanlamış olmadığına dikkat çekerek böyle bir kimsenin küfre değil de dalâlete nispetini caizi görür.¹²⁸

Peygamber Efendimizin Miraç gecesinde Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya kadar olan seyahatinin Kur'an ve Sünnet ile sabit olduğunu dolayısıyla inkâr edenin küfre gideceğini belirten Sâdüddîn Teftazânî ve Aliyyü'l-kârî (1014/1605), semâya (Göğe) olan Mirac'ın ise tevâtür derecesine yaklaşan meşhur haberlerle sabit olduğunu belirtirler. Bununla birlikte onlar, Mirac'ın bu kısmının tevâtürün şartlarına haiz haberlerle sabit olmadığına işaret ederek, bu kısmı inkâr edenin kâfir değil de bidat ehli olacağını söylerler.¹²⁹

Bazı âlimlerin icmâ ile sabit olan bir hususu inkâr edenin küfre nispet ettiklerine dikkat çeken İbn Abidîn (1252/1836), icmâ edilen meselelerin bir kısmının tevâtürle, bir kısmının ise mütevâtir olmayan haberlerle sabit olduğuna işaret eder. Bu sebeple o, tekfirin sebebinin tevâtürle nakledilen bir haberin inkâr edilmesi olduğunu belirterek, mütevâtir bir haberle sabit olmayan bir mesele üzerine yapılan icmâ kabul etmemenin küfür olmadığını ifade etmiştir.¹³⁰

Bazı şartlar dahilinde mütevâtir olmayan haberleri itikadî konuların tespitinde delil olarak kullanan âlimler, delâletinin zannî olmasına dikkat çekerek böyle bir meseleyi inkâr etmeyi tekfir için yeterli sebep görmemişlerdir. Bundan dolayı mütevâtir haberle nakledilen itikadî konulardan birini inkâr eden tekfir edilmekle birlikte mütevâtir olmayan haberlerle sabit olan bir meseleyi kabul etmeme, küfür olarak görülmemiştir.

Sonuç

Kur'an ve sünnet ile sabit olan bilginin kesin doğru olduğu konusunda görüş birliği içerisinde olan âlimler, bir haberin hangi şartlarda nakledilmesi durumunda kesin ilim icap ettirdiği hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir haberin tevâtür yoluyla rivayet edilmesi durumunda bu haberin itikadî konularda kesin bilgiyi icap ettirdiği hususunda kelim âlimleri görüş birliği içerisinde olsa da özellikle bir haberin mütevâtir olması için aranan şartlar konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda Ehl-i sünnet ile Mu'tezile arasından ciddi farklar

¹²⁸ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, s. 311-2.

¹²⁹ Teftazânî, *Şerhu'l-Âkâid*, s. 174-5; Aliyyü'l-kârî, *Dav'ü'l-meâlî fî Şerhi Bed'i'l-Emâlî*, İstanbul ts. s. 20,

¹³⁰ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh Tenvîri'l-ebşâr*, Riyâd 2003, VI, s. 357.

olduğu gibi Mu'tezile kelamcılarının da bu hususta kendi aralarından görüş birliğinin olduğunu söylemek mümkün değildir.

Mütevâtir olmayan haberler konusunda hadisçiler genel manada, sahih haber-i vâhidin doğru bilgi ifade edeceği görüşünde olurken, Hâricîler ve Mu'tezile'nin ekseriyeti haber-i vâhidin itikadî konularda ilim icap ettirmediğini söylemişlerdir. Ehl-sünnet ulemâsı ise mütevâtir haberi esas almakla birlikte, bazı şartları taşıması veya karinelerle desteklenmesi durumunda tevâtür derecesine ulaşmayan haberlerin de itikadî hususlarda delil olduğunu kabul etmişlerdir. Ehl-i sünnet, sahih olma vasfını taşıyan bazı haberler arasındaki rivayet farklılığına dikkat çekerek, her haber-i vâhidi kesin bilgi ifade etmede yeterli bulmamıştır. Bununla birlikte Ehl-i sünnet, hadisçiler ile Mu'tezile arasında orta bir yol bularak, haber-i vâhidi tamamen geçersiz kılmamış ve belirli şartlar dahilinde kesin bilgi gerektirdiğini ifade etmiştir. Ehl-i sünnet'in bu görüşüne karşılık, Havâric ve Mu'tezile başta olmak üzere diğer fırkaların, mütevâtir dışındaki haberlerin itikadî konularda kesin bilgi ifade etmediğini söylemesi, itikadî alanın sınırlarının belirlenmesi konusunda fırkalar arasındaki görüş ayrılığının temel eksenini oluşturmuştur.

Mütevâtir olmayan haberlerle itikadî konuların sabit olacağını söyleyen âlimler de dahil olmak üzere ulemâ, yalnızca, mütevâtir haberle sabit olan meselelerden birini inkar edenin tekfirinin caiz olduğu konusunda ittifak etmişler ve tevâtür derecesine ulaşmayan haberle sabit olan itikadî bir meseleyi kabul etmemeyi, küfür olarak değerlendirmemişlerdir.

References / Kaynakça

Abdülazîz el-Buhârî (1997). *Keşfü'l-esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*, nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Ahmed Naim Efendi (1976). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aliyyü'l-kârî (1984). *Şerhu kitâbi'l-Fıkhi'l-ekber*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Aliyyü'l-kârî (t.y.). *Dav'ü'l-meâlî fî Şerhi Bed'i'l-Emâlî*, İstanbul ts.

Âmidî, Seyfüddîn Ali b. Muhammed (2003). *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, nşr. Abdurrazzâk Afîfî, Riyad: Dâru's-Samiî.

- Askalânî, İbn Hacer (2008). *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbeti'l-fiker*, Dımaşk: Mektebetü'l-Büşra.
- Aydın, Hüseyin (2003). "Akîde İnşasında Haber-i vâhidin Epistemolojik Değeri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 7, Sy: 15, Erzurum.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed (1409). *Şerhu Akideti Ehli's-sünne ve'l-cemâ'a (Akîdetü't-Tahâviyye)*, nşr. Arif Aytekin, Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef (1995). *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*, nşr. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir (1981). *Usûlü'd-dîn*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir (1990). *el-Fark beyne'l-firak*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib (1987). *et-Temhîd*, nşr. İmâdüddîn Amed Haydar, Beyrut: Müessesetü'l-kütübü's-sekâfiyye.
- Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib (1993). *el-İnsâf fî mâ yecibü i'tikâduhu ve lâ yecûzû'l-cehl bihi*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs.
- Bebek, Adil (2003). "İmâm Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar'a Göre Haber-i vâhidin Epistemolojik Değeri", *Kelâm'da Bilgi Problemi Sempozyumu*, Bursa.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (1358). *el-Esmâ ve's-sifât*, nşr. M. Zâhid Kevserî, Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (1994). *el-Füsûl fî'l-usûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî, Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf.
- Coşkun, İbrahim (2014). "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Amil: "Usulu'd-dîn"de Haber-i vâhidin Delil Sayılması", *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesaj*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (1938). *et-Ta'rifât*, Kahire: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî.
- Debûsî, Ebû Zeyd (2001). *Takvimü'l-edille fî usûli'l-fikh*, nşr. Halîl M. el-Meyyis, Beyrut: Dâru İbn Zeydün.
- Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, Muhammed b. Ali (1964). *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, nşr. Muhammed Hamidullah, Dımaşk: el-Me'hadî'l-ilmî el-Fransî
- el-Havârizmî, Muhammed b. Mahmûd (1332). *Câmi'u mesânidi'l-İmâmi'l-Â'zam*, Haydarabât.
- el-Hayyât, Ebû'l-Hüseyin Abdürrahîm (1993). *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red ale'bni'r-Râvendî*, nşr. Samuel Nyberg, Beyrut: Mektebetü'd-dâri'l-Arabiyye li'l-kitâb.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen (1990). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen (1994). *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, nşr. Abbas Sabbağ, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb (1304). *Kâmus Tercemesi*, trc. Asım Efendi, İstanbul: Bahriye Matbaası.

Gazzâlî, Ebû Hamid (1964). *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, nşr. Abdurrahmân el-Bedevî, Kuveyt: Müessesetü dâri'l- kütübi'sekâfiyye.

Gazzâlî, Ebû Hamid (1994). *Faysalü't-tefrika*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye

Gazzâlî, Ebû Hamid (t.y.). *el-İktisâd fi'i-l-i'tikâd*, Kahire: Mektebetü'l-Cündî

Gazzâlî, Ebû Hamid (t.y.). *Kavâidü'l-akâid*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

İbn Âbidîn, Muhmmmed Emîn (2003). *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerh Tenvîri'l-ebşâr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

İbn Ebü'l-İz, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî (2005). *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirûn.

İbn Fûrek (2005). *Mücerredü Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, nşr. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, Kahire: Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye.

İbn Hazm (t.y.). *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru'l-kütübi'l-Misriyye.

İbn Kuteybe (2009). Ebû Muhammed ed-Dîneverî, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, nşr. Ebû Üsâme Selîm, Kahire: Dâru İbn Affân.

İbn Kutluboğa (2008). Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım, *el-Kavlu'l-mübteker alâ Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Abdülhamid Derviş, Dımaşk: Dâru'l-Fârâbî.

İbn Manzûr (1994). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid (1351). *et-Tahrîr fi usûli'l-fikh*, Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el- Halebî.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî (1986). *Ulûmü'l-hadîs*, nşr. Nûreddîn İtr, Dımaşk: Dâru'l-fikr.

İmâm-ı Âzam (1992). *el-Âlim ve'l-müte'allim*, nşr. Mustafa Öz, İstanbul: İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

İmâm-ı Rabbânî (t.y.) *Mektûbât*, İstanbul.

İmrânî, Yahyâ b. Ebü'l-Hayr (1419). *el-İntisâr fi'r-red ale'l-Mu'tezile el-Kaderiyyeti'l-eşrâr*, nşr. Suûdb. Abdilazîz el-Halef, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye.

İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer (1983). *et-Tebşîr fi'd-dîn*, nşr. Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut: Âlemü'l-kütüb.

İzmirli, İsmail Hakkı (1330). *Yeni İlm-i Kelâm*, Dersââdet.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen (2001). *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, Beyrut: Dâru ihyâü't-türâsi'l-Arabî.

Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen (t.y.). *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, nşr. Taha Hüseyin-İbrahim Medkûr, Kahire.

Kâdî Ebülfazl İyâz (t.y.). *eş-Şifâ bi-ta'rifi hukûki'l-Mustafa*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Leknevî, Abdulaliyyî'l-Ensârî es-Sihâlevî (2002). *Fevâtihi'r-rahamût bi şerh-i Müsellemi's-sübût*, nşr. Abdullah Mahmûd M. Ömer, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed (2004). *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hıyamî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirûn.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed (t.y.). *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Fethullâh Huleyf, İskenderiye: Dâru'l-meârifî'l-Misriyye.

Muhâsibî, Hâris (1982). *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*, nşr. Hüseyin el-Kuvvetli, Beyrut: Dâru'l-fikr.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn (t.y.). *Keşfü'l-esrâr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Nesefî, Ebû'l-Muîn, Meymun b. Muhammed (1993). *Tebsıratu'l-edille fî usûli'd-dîn* nşr. Claude Salâme, Dimaşk: el-Ciffân ve'l-Câbî.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (1929). *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Kahire: el-Matbatü'l-Misriyye bi'l-Ezher.

Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed (1963). *Usûlü'd-dîn*, nşr. H.P. Lins, Kahire: Dâru ihyâi'l- kütübi'l-Arabiyye.

Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed (2000). *Ma'rifetü'l-huceci's-şerıyye*, nşr. Abdülkâdir b. Yâsîr el-Hatîb, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Râzî, Fahreddîn (1986). *Esâsü't-takdîs*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sakâ, Kâhire: Mektebetü'l-külliyeti'l-Ezheriyye.

Râzî, Fahreddîn (t.y.) *el-Mahsûl fî ilmi usuli'l-fikh*, nşr. Tâha. Câbir Feyyâd el-Alvânî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.

Şa'rânî, Abdulvahhâb b. Ahmed (1959). *el-Yevâkît ve'l-cevâhîr*, Kahire: Dâru'l-fikr.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm (1993). *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Abdülemîr Ali Mehnâ-Ali Hasan Fa'ur, Beyrut: Dâru'l-ma'rife.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Abdülcebbâr (1998). *Kavâtu'u'l-edille fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdullah b. Hafız el-Hakemî, Riyad: Mektebetü'tevbe.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn (1984). *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahmân es-Sa'dî, Mekke: Câmîatü Ümmü'l-kurâ.

Şemseddîn Sâmi (1317). *Kâmus-ı Türkî*, Dersââdet: İkdâm Matbaası.

Serahsî, Şemsüleimme, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (1993). *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr (1996). *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

Teftazânî, Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer (1326). *Şerhu'l-Akâid*, Dersââdet.

Teftazânî, Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer (1989). *Şerhu'l-Makâsid*, nşr. Abdurrahman U'meyrâ, Beyrut: Âlemü'l-kütüb.